
Streszczenie i słowa kluczowe

Tematem pracy jest historia pojęcia „cywilizacja” od ok. 1750 r. (oświecenie francuskie, angielskie, szkockie, niemieckie) do ok. 1880 r. (początki antropologii kulturowej oraz teorii wielości cywilizacji). Tytułowe pojęcie jest badane w tekstach napisanych w pięciu językach (francuskim, angielskim, niemieckim, polskim, rosyjskim) przez autorów różnych specjalności: filozofów, historyków, językoznawców, antropologów, polityków, podróżników, pisarzy, poetów. Metoda pracy – rozpoczynanie od filologicznej analizy występowania pojęcia w tekście po jego filozoficzną interpretację – jest inspirowana badaniami nad pojęciem cywilizacji prowadzonymi przez historyków ze szkoły Annales (Lucien Febvre, *La civilisation – le mot et l'idée*); nawiązuje też do metod pracy historyków idei z kręgu warszawskiej szkoły historii idei. Tytułowe pojęcie jest badane w historycznej zmienności, z uwzględnieniem historyczno-kulturowego tła przemian jego znaczenia itd. Praca zawiera też kontynuację wątków z pracy Norberta Elias *O procesie cywilizacji*.

Pierwsze trzy rozdziały poświęcone są pojawieniu się pojęcia „cywilizacja” w oświeceniowej myśli francuskiej (Rousseau, Diderot, Volney, Condorcet), angielskiej i szkockiej (Swift, Ferguson, Dunbar, Gibbon) oraz niemieckiej (Kant, Humboldt) – w kontekście narodzin nowożytnej filozofii dziejów, problematyzowania kontaktów z ludami pozaeuropejskimi oraz krytyki aktualnego stanu społeczeństw europejskich. W przypadku filozofii niemieckiej wskazuje się, dlaczego pojęcie „cywilizacja” nie uzyskało znaczącej pozycji w tym języku, przegrywając rywalizację z pojęciami *Kultur* i *Bildung*. Następnie tytułowe pojęcie pojawia się w piśmiennictwie polskim (Staszic) i rosyjskim (Czaadajew, słowianofile, Hercen) dla wyrażenia nowej problematyki – odmiennego rozwoju krajów Europy Zachodniej i Wschodniej (Rosji lub szerzej Słowiańszczyzny). Zarysowuje się koncepcja trzech odmiennych cywilizacji: europejskiej, rosyjskiej i amerykańskiej. Pojęcie

„cywilizacja” towarzyszy dziewiętnastowiecznej refleksji na temat sensu dziejów. Najsłynniejszymi tego przykładami były wykłady Guizota o dziejach cywilizacji europejskiej oraz pozytywistyczna wizja dziejów, przedstawiona przez Buckle’a w *Historii cywilizacji w Anglii*. U obu tych autorów cywilizacja jest synonimem procesu dziejowego w jego najogólniejszym ujęciu. Wraz z pojawieniem się katastrofizmu, pesymizmu dziejowego i przekonania o kryzysie kultury europejskiej około połowy XIX w. (klęska Wiosny Ludów), omawiane pojęcie nabiera negatywnych znaczeń. Staje się synonimem całokształtu współczesnych zjawisk społeczno-ustrojowo-kulturowych zasługujących na totalne potępienie lub zniszczenie (Fourier, Marks) bądź samoistnie zmierzających ku zagładzie w wyniku wewnętrznej dynamiki (Norwid). Pojawiają się biologizyczne interpretacje tego pojęcia i tej grupy problemów, prowadzące do powstania ideologii rasistowskiej (Gobineau). Cywilizacja odgrywa ważną rolę w powstaniu nowej gałęzi nauk społecznych – antropologii kulturowej, łączącej nowy paradygmat naukowy (scalenie elementów etnografii, archeologii itd., nawiązanie do darwinowskiego ewolucjonizmu) ze starymi schematami historiozoficznymi (Lubbock, Morgan, Tylor). Ostatni rozdział rozprawy poświęcony jest koncepcji cywilizacji jako samoistnego typu historyczno-kulturowego, sformułowanej przez Nikołaja Danilewskiego. Koncepcja ta zamyka dziewiętnastowieczny etap rozwoju znaczeń tego pojęcia, zawierając wypracowane wcześniej elementy: krytyka idei historii powszechnej i sensu dziejów, biologizm w naukach społeczno-historycznych, przekonanie o nadchodzącej zapaści cywilizacji europejskiej, wreszcie listę wielkich cywilizacji w dziejach ludzkości. Ze względu na ten ostatni element koncepcja Danilewskiego jest uznawana za prekursorską wobec dwudziestowiecznych teorii pluralizmu kulturowo-cywilizacyjnego (Spengler, Toynbee, Koneczny, Huntington). Rozdział ten zawiera też krytykę tego typu teorii (Danilewskiego i jego następców) sformułowaną przez Pitirima Sorokina.

Słowa kluczowe: antropologia kulturowa, barbarzyństwo, cywilizacja, dzikość, ewolucjonizm socjokulturowy, filozofia dziejów, filozofia kultury, filozofia oświecenia, historia historiografii, historia idei, katastrofizm kulturowy, kultura, postęp, sens dziejów, społeczeństwo pierwotne, „szlachetny dzikus”, utopia, utopia konserwatywna.

Summary and keywords

Main topic of this book is the history of the idea ‘civilization’ from ca. 1750 (French, English, Scottish and German Enlightenment) to ca. 1880 (beginnings of the cultural anthropology and of the theories of the plurality of civilizations). Under examination are texts written in five languages (French, English, German, Polish, Russian), by various authors: philosophers, historians, linguists, anthropologists, politicians, travelers, writers and poets. The method applied in this book – from philological analysis of the word towards the philosophical analysis of its meaning as the idea – is inspired by the researches on this idea led by the historians from the Annales School (Lucien Febvre, *Civilisation – Le mot et l’idée*); it refers also to the methods of the historians of the ideas from the Warsaw School of the History of Ideas. The idea is examined in its historical changeability and diversity of meanings, with taking into consideration historical and cultural context etc. Some trains of thought from Norbert Elias’ *The Civilizing Process* are also continued in this book.

Chapters I–III are dedicated to appearing of the idea ‘civilization’ in texts of Enlightenment thinkers in France (Rousseau, Diderot, Volney, Condorcet), United Kingdom (Swift, Ferguson, Dunbar, Gibbon) and Germany (Kant, Humboldt) – in context of the beginnings of the modern philosophy of history, of the public debate on the contacts with non-European peoples and of the criticism of present European societies. In case of the German philosophy it is pointed out, why the idea ‘civilization’ hasn’t gained an important position in this language – losing the competition with the ideas of *Kultur* and *Bildung*. Next, the idea appears in Polish (Staszic) and Russian (Chaadayev, slavophiles, Herzen) literature to express some new problems – different development of the countries of Western and Eastern Europe (Russia or generally Slavic countries). There are some remarks on three different

civilizations: European, Russian and American. Later, the idea 'civilization' develops parallel to the 19th century philosophy of history. The most notable examples of applying this idea are Francois Guizot's lectures on the history of the European civilization and the positivistic philosophy of history, presented by Henry Thomas Buckle in *The History of Civilization in England*. After the rise of historical pessimism and the belief of the deep crisis of the European culture in middle of the 19th century (after the failure of the Spring of Nations movements), the idea 'civilization' gained some negative meanings. It became the synonym of the whole of present social, political and cultural phenomena, which deserves total condemnation and destruction (Fourier, Marx) or which intrinsically heads towards the self-destruction (Norwid). There appear also some biological interpretations of this idea and of this group of problems, which leads to the rise of the racist ideology (Gobineau). The idea 'civilization' plays an important role in establishing new social science – the cultural anthropology, which merges new ways of scientific approach (elements of ethnography, archaeology etc., referring to the Darwin's evolutionism) with the old schemes of the philosophy of history (Lubbock, Morgan, Tylor). The last chapter of this book is dedicated to Nikolay Danilevsky and his idea of the civilization as the historical-cultural type. This concept ends the 19th century development of the idea 'civilization' and includes most of its earlier discussed motifs: the criticism of the ideas of general history and meaning of history; biological approach in social and historical sciences; belief of a near collapse of European civilization; the list of large civilizations in the history of mankind. Because of the last mentioned element, the Danilevsky's theory is regarded as a pioneering to the 20th century theories of the plurality of civilizations and cultures (Spengler, Toynbee, Koneczny, Huntington). The last chapter includes also the criticism of such theories (Danilevsky's and his followers), formulated by Pitirim Sorokin.

Keywords: barbarism, civilization, conservative utopia, cultural anthropology, culture, history of historiography, history of ideas, meaning of history, „noble savage”, philosophy of culture, philosophy of enlightenment, philosophy of history, primitive society, progress, savagery, societal collapse, sociocultural evolutionism, utopia.